

درنگی در

معادن الحکمة فی مکاتیب الائمة

محمد صحتی سردرودی

مَعَادِنُ الْحِكْمَةِ

فِي
مَكَاتِبِ الْأُمَّةِ (عَلَيْهِمُ السَّلَامُ)

تَأَلَّفَ

الْعَلَّامَةُ الْمُحَقِّقُ

عَلْمُ الْمَدِّ

مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ الْمُرْتَضَى الْكَاشَانِيُّ

بہتر و بیشتر در راه کمال و تعالی گام بردارند.

این آثار را، که بیشتر با عناوینی چون الاصول، المصنّفات، جامع الاحادیث، جامع الاخبار، جوامع الحکم، جوامع الکلم خوانده می شدند و اخیراً «جوامع روایی» یا «مجموعه های روایی» می خوانند، به چند دسته می توان تقسیم کرد: بسیاری از آنها حاوی اخبار و احادیث احکام، اخلاق و ادعیه است؛ و بسیاری دیگر شامل خطبه ها و نامه ها و حکمتهاست، که نهج البلاغه، نمونه بارز است؛ برخی دیگر نیز به صورت تخصصی تدوین شده اند، که بعضی تنها جامع خطبه ها، بعضی در بردارنده حکمتها و کلمات قصار، و بعضی فقط حاوی نامه ها هستند، که کتاب معادن الحکمة فی مکاتیب الائمة علیهم السلام از این قسم است.

امتیاز مهمی که این قبیل آثار (مجموعه نامه ها و مراسلات) بر دیگر آثار روایی دارند، در همین نامه بودن آنهاست، که همیشه و از همان نخست نوشته می شدند؛ و هر امتیازی را که یک اثر مکتوب می تواند در مقایسه با آثار گفتاری داشته باشد، در

سخنان پیام آوران الهی و پیشوایان معصوم علیهم السلام از وحی و عصمت سرچشمه می گیرند. از این رو، بسیار باارزش اند و از قدر و قداستی ویژه برخوردارند؛ چرا که آنان نه از خود و برای خود، که از خدا و برای خدا سخن می گویند؛ و در حقیقت از عرش می ستانند و بر فرش می نشانند. به همین دلیل، باورمندان بیداری از دانشوران دیندار را می بینیم که از دیرباز جمع و تدوین سخنان همیشه سبز پیشوایان و پیامداران الهی را وظیفه انسانی - اسلامی خود دیده اند و در حفظ و صیانت این قبیل آثار ارجدار، از سر ایمان و اخلاص کوشیده اند. در نتیجه، مجموعه های گرانبهایی را گردآوری کرده اند و از خود به یادگار گذاشته اند؛ و این همه را - که هر یک گنجینه ای گرانبار و دینه ای دل انگیز است - به نسلهای پس از خود به ودیعت سپرده اند. به این امید که انسانها با توجه به مفاهیم مهم و انسان ساز آنها، و با ژرفنگری در معانی دادگستر و حیاتبخش آنها بتوانند هرچه

که برخی از آنها عبارت‌اند از:

۱. مکاتیب الرسول ﷺ، علی بن حسین علی احمدی میانجی.^{۱۱}
  ۲. الوثائق الرسمية لثورة الامام الحسين، عبدالکریم الحسینی القزوينی.
  ۳. نامه‌ها و ملاقاتهای امام حسین ﷺ.
  ۴. مکاتیب الامام الرضا ﷺ، علی احمدی میانجی.
  ۵. مستدرک مکاتیب الائمه، علی احمدی میانجی.^{۱۲}
- چهار کتاب پیشین چاپ شده است، اما نگارنده از انتشار کتاب اخیر اطلاعی ندارد؛ و احتمال دارد که مستدرک معادن الحکمه باشد. به هر حال، از آن‌جا که از متون متقدم اثری در دست نیست، معادن الحکمه را می‌توان قدیمترین و کهنترین دانست. از میان کتابهایی که پیشتر نام برده شدند، گویا تنها کتاب رسائل الائمه ﷺ، اثر ثقة الاسلام کلینی، در اختیار علم‌الهدی کاشانی بوده است؛ و در تألیف معادن الحکمه از آن بسیار سود برده است،^{۱۳} که متأسفانه اثری از آن در دست نیست.
- قسمت نخست معادن الحکمه، که تنها شامل نامه‌های امام علی ﷺ است، پیشتر (۱۳۸۸ق) در یک جلد منتشر شده بود، اما چاپ جدید آن، که در دو مجلد و به صورت کامل به همت مؤسسه نشر اسلامی، وابسته به جامعه مدرسین قم، انتشار یافته است، از ویژگیهای زیادی برخوردار است. آنچه اینک به نام معادن الحکمه منتشر شده، در حقیقت حاصل دو کار مهم

این‌جا نیز به نوعی صدق می‌کند. اگر در اقوال و گفته‌ها، امکان اندک فهمی و یا احیاناً کج‌فهمی از طرف راوی می‌رود و احتمال نقل به معناداده می‌شود، درباره نامه‌ها و آثار مکتوب این امکان و احتمال نیست و یادست‌کم بسیار اندک و بعید است. و سخن مولا علی ﷺ که می‌فرماید: «رب حامل فقه الی من هو افقه منه» در حق نامه‌ها و آثار مکتوب بیشتر تحقق می‌یابد.

علاوه بر امتیازهای فراوانی که در آثار پیشوایان الهی نهفته است، این ویژگی (مکتوب بودن) نیز دلیل خاصی است که می‌توانست دانشوران دینی را برگردآوری نامه‌های نور و کانونهای حکمت برانگیزد. چنین است که می‌بینیم پیش از کتاب معادن الحکمه، مجموعه‌های زیادی در این باره گردآوری و تألیف کرده‌اند، که به برخی از آنها به ترتیب تاریخی اشاره می‌شود:

۱. کتاب رسائل النبی ﷺ، ابوالحسن علی بن محمد مدائنی (۱۳۵-۲۱۵ق).^۱
  ۲. رسائل امیرالمؤمنین علی بن ابی‌طالب ﷺ، ابراهیم بن محمد نقفی (م ۲۸۳ق).^۲
  ۳. کتاب رسائل علی ﷺ، ابو احمد عبدالعزیز بن یحیی جلودی ازدی (م ۳۳۲ق).^۳
  ۴. کتاب الرسائل والتوقعات، ابوالعباس عبدالله بن جعفر قمی، از اصحاب امام حسن عسکری ﷺ.^۴
  ۵. کتاب رسائل الائمه ﷺ، ثقة الاسلام کلینی رازی.^۵
  ۶. الرسائل الجعفریه، منسوب به امام صادق ﷺ و حاوی پانصد نامه، که به دست جابر بن حیان گردآوری شده است.^۶
  ۷. الرسائل التي بعث بها النبي ﷺ الی ملوک الدول المجاوره، عبدالجبار محمود سامرائی.^۷
  ۸. رسائل الرسول ﷺ و موفوده، فالح خنظل.^۸
  ۹. الرسائل المقدسه (رسائل، وثائق و عمود متبادله بین النبی محمد ﷺ و خلفائه و عماله، قواده و...)، سلیمان فائق. این کتاب نخست به زبان ترکی و گویا در ترکیه نوشته و چاپ شده بود. سپس به همت جمیل بندی روزبانی، نصوص و متون عربی آنها تحقیق و در بغداد منتشر شده است.^۹
  ۱۰. رسائل الامام علی ﷺ، کامل حسن البصیر.^{۱۰}
- در روزگار ما نیز در این باره کارهایی مفید انجام شده است،

۱. ابن ندیم، الفهرست، ص ۱۱۳.

۲. نجاشی، رجال النجاشی، ص ۱۷؛ شیخ طوسی، الفهرست، ص ۵.

۳. رجال النجاشی، ص ۲۴۱.

۴. الذریعه، ۲۶۰/۱۰.

۵. رجال النجاشی، ص ۳۷۷؛ الذریعه، ۲۳۹/۱۰.

۶. الذریعه، ۲۴۴/۱۰-۲۴۵.

۷. رفاعی، عبدالجبار، معجم ماکتب عن الرسول و اهل البيت، ۳۸/۲.

۸. همان، ۳۸/۲.

۹. همان، ص ۳۹.

۱۰. همان، ۴۹۷/۵.

۱۱. چاپ جدیدی از این کتاب در چهار جلد، به همت دارالحدیث در تهران انتشار یافته است.

۱۲. همان، ۹۶/۱۰.

۱۳. الذریعه، ۲۳۹/۱۰.

خاندان فیض سخن گفته است که بهتر از آن برای کسی جز ایشان امکان نداشت. ایشان بیش از صد دانشور را در این سلسله شناسایی کرده و از استادان و مشایخ و آثار برخی به تفصیل سخن گفته است؛ تا جایگاه علمی و معنوی علم‌الهدی را در این میان هرچه بیشتر و بهتر نشان دهد. گفتنی است که عوامل چندی به این اثر پربار غنا و امتیاز بخشیده‌اند:

۱. جامعیت علمی و ذوالقنون بودن نویسنده پیرآوازه آن، آیت‌الله‌العظمی مرعشی.

۲. بهره‌وری از منابع مخطوط و منتشر نشده، مثل مجموعه‌های مخصوص و خانوادگی، که تنها در اختیار برخی از اخلاف فیض کاشانی بوده است. آیت‌الله مرعشی (ره) از این همه سود برده و چندبار از این‌گونه منابع ناشناخته و گنجینه‌های نهفته یاد کرده است؛ مانند آن‌که در ذیل ترجمه علامه میرزا محمد جعفر، مشهور به علامه فیضی، می‌نویسد:

«... و ایشان همان کسی است که ما در این کتاب از گفته‌ها و نوشته‌های وی بسیار نقل کرده‌ایم؛ و او را در این مقام برای ما حق بزرگی است. خدا وی را پاداش نیک دهد. چندین بار در شهر مقدس قم با او دیدار کردم. هرگاه که به قم سفر می‌کرد، شماری کتاب را، که به خط اسلاف و اجدادش بود، پیش ما می‌آورد، که از آنها استفاده کرده، سپس به او باز پس می‌دادیم.»^۲

۳. مساعدت و معاونت مداوم استاد دکتر سید محمود مرعشی در تدارک مدارک و منابع، و تهیه الواح و اسناد فراموش شده و متروک، غنا و محتوای این اثر را دوچندان کرده است. ایشان به همین منظور چندین بار به کاشان و قمصر سفر کرده، و همیشه با دستانی پر از کتاب و اسناد و مدارک برگشته بود. آیت‌الله مرعشی نجفی (ره) در جای جای کتاب از زحمات طاقت‌فرسای فرزندش به نیکی یاد کرده،^۳ و در مقدمه نوشته است:

«واشکر مساعی ولدی البارّ المحروس، الفاضل الأریحی، الباذل همّه فی جمع أشتات الفضائل، ذخر الاسلام، و سلیل السادة الكرام، الحاج السيد محمود الحسینی المرعشی النجفی

و طاقت‌فرساست که یکجا و با یک عنوان عرضه شده است؛ و از آن‌جا که هریک از این دوکار به نوبه خود درخور توجه است، از هر کدام جداگانه سخن می‌رود.

یکم. هدیه ذوی الفضل والنهی بترجمة علم الهدی

این کتاب از آثار مرجع بلند آوازه و احیاگر میراث مکتوب مسلمانان، آیت‌الله‌العظمی سید شهاب‌الدین مرعشی نجفی (ره) است، که در سال ۱۳۸۸ق به یاری فرزند فرزانه‌اش، حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر سید محمود مرعشی آن را به سامان کرده و در دیباچه کتاب معادن الحکمه منتشر ساخته است. اینک در مقدمه چاپ جدید کتاب نیز با عنوان «التصدیر»، در ۱۰۹ صفحه، منتشر شده است.

این مقدمه، که خود اثری مستقل و مانند یک کتاب است، به صورت مفصل و مستند از خاندان بزرگ فیض کاشانی، به ویژه از پسرش محمد بن محسن کاشانی، معروف به علم‌الهدی، مؤلف معادن الحکمه، سخن می‌گوید؛ و زوایای تاریک تاریخ این خاندان را روشن می‌کند. کافی است که بعضی از سرفصلهای کتاب آورده شود تا اجمالی از تفصیل به دست آید. مثل آن‌که زیر عنوان «النوابغ فی اسلافه من الاباء والامهات» پنج تن از دانشوران پیشین خاندان فیض را نام می‌برد. سپس از عموها، عمه‌ها، داییه‌ها، خاله‌ها، برادران، خواهران، زنان، پسران و دختران علم‌الهدی سخن گفته و اندیشه‌ها و آثار و جایگاه علمی هریک را می‌نمایاند. همچنین از عموزادگان مؤلف سی دانشور را با عنوان «نوابغ الاسره» نام می‌برد. به همین ترتیب، از فرزندان و نوادگان نویسنده شصت و یک عالم را زیر فصل «نوابغ الاخلاف» شناسایی می‌کند؛ و در تکمیل، از دوازده تن دیگر از علمای خاندان فیض سخن به میان می‌آورد، و می‌نویسد:

«در بعضی نوشته‌ها، نامه‌ها، حواشی کتابها، مجموعه‌ها و سنگ‌نوشته‌های قبور و مزارات این خاندان جلیل و... به اسمها و زندگینامه‌های عده‌ای از نوادگان فیض کاشانی، و فرزندش علم‌الهدی، دست یافتیم، که جایگاه آنها در این خاندان به صورت دقیق محقق نشده است.»^۱

کوتاه سخن این که نسابه بی‌ظنیر، آیت‌الله مرعشی، چنان از

۱. معادن الحکمه، ۶۴/۱.

۲. همان، ص ۶۳، ۶۴، ۸۴، ۱۱۳.

۳. همان، ص ۴۲، ۹۹، ۱۰۰، ۱۱۳.

كان الله له في كل حال، فانه اعانني في تأليف هذا السفر الجليل، و بذل جهده الاكيد، وكده البالغ في تهئية مدارك بعض ما ذكرته، حتى انه قد ركب المشاق، و شمر الذليل، فسافر مراراً الى دارالمؤمنين بلدة كاشان و بليدة قمصر من اعمالها لزيارة قبور هذا البيت الاصيل، فجادني بصور كتابات ألواح تلك المراقد، الشاوية بها أسرة المؤلف من الاعمام والاحوال، والاباء والامهات، والاخوة والاخوات، والاخلاف والممالك وغيرها، و جلب الى عدة كتب و مجامع، و طوامير، و قراطيس و غيرها من الآثار، فجزاه الباري خيرا الجزاء في النشأتين: الاخرة والدنيا.^۱ این قدرشناسی منحصر به فرزندش نمی‌شود. ایشان بیشترین سعی و تلاش و رنج و زحمت را در تنظیم و تألیف آن به جان خریدند، اما از هرکه مساعدتی در تکمیل آن دیده، اگرچه اندک، نام برده و از وی تشکر کرده است.^۲ آری، چنین کنند بزرگان، چو کرد باید کار.

آیت‌الله مرعشی(ره) با تفصیل از زندگانی علم‌الهدی سخن گفته است؛ و بیش از هفتاد کتاب از آثار وی را معرفی می‌کند، که از آن میان کتاب نضدالایضاح، در ترتیب ایضاح الاشباه - از آثار علامه حلی - و معادن‌الحکمه منتشر شده است. ایشان در توصیف تألیفات علم‌الهدی می‌نویسد:

«او در تألیفات و تصنیفات خودش، زیبایی سبک و اسلوب، و حسن سلیقه را باهم جمع کرده، و جمله‌هایی را با استحکام و صلابت الفاظ، سلاست و گیرایی قالبها، روانی و فصاحت ترکیبات آورده است، که کسی پیش از وی نیاورده بود. از او که فقیه، محدث، حکیم، متأله، ادیب فرزانه، مفسر با درایت و اصولگرا، نویسنده و شاعر بود، همین برازنده است. خدا وی را پاداش نیک دهد. با این همه، جای تأسف است که نام و یادش در روزگار ما فراموش شده است؛ در حالی که او از مقام شامخ و جایگاه بلندی برخوردار است؛ و از برخی جهات، حتی به پدرش فیض کاشانی ترجیح داده می‌شود.»^۳

کتاب پژوه بی‌مانند، آیت‌الله مرعشی نجفی را سخنی نیز در باره معادن‌الحکمه است، که به منزله مطلع سخن در معرفی معادن‌الحکمه ترجمه می‌گردد:

«به راستی که کتاب معادن‌الحکمه، موسوعه‌ای بس مفید

و پر بار است. تا آن‌جا که می‌دانم، در گذشته همانند آن نبوده است. در موضوع خودش، کاری ابتکاری، در سبک و اسلوب، زیبا، در تنظیم و ترتیب، بسیار زینده است. تألیف آن در سال ۱۱۰۳ق به پایان رسیده و نزدیک به هیجده هزار سطر است. گردآورنده آن بعضی از نامه‌های مولایمان امیرالمؤمنین - روحی له الفداء - را که علامه ادیب قریش، سرآمد علویان گرامی، بزرگ ما شریف رضی در نهج‌البلاغه نقل کرده، در این کتاب نیاورده است؛ چرا که مراد وی اختصار بوده و نهج‌البلاغه نیز در دسترس همگان قرار دارد که به آسانی می‌توان به آن رجوع، و از آن استفاده کرد.»^۴

دوم. معادن‌الحکمه فی مکاتیب الائمه علیهم‌السلام

جلد اول حاوی ۸۹ نامه و برخی وصایا از امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام است، که سه نامه نخست از کتاب رسائل الائمه، تألیف ثقة‌الاسلام کلینی، و بقیه از منابع مختلف، و بیشتر از نهج‌البلاغه نقل شده است. با این تفاوت که در نهج‌البلاغه سخنانی آورده شده است که از نظر ادبی بلیغ و فصیح و از منظر محتوا و معنا بیشتر اجتماعی و سیاسی بوده‌اند. گویا مشاغل سیاسی و اجتماعی شریف رضی در این انتخاب مؤثر بوده، و ایشان در این راه نیز مصالح مهم اجتماعی مسلمانان را لحاظ کرده است، اما علم‌الهدی کاشانی معادن‌الحکمه را بیشتر از سر عقاید شیعی تألیف و تدوین کرده و از باب تیزا و تولا نیز برخی از نامه‌ها را آورده است، که بلندتر و رساتر از همه، نامه چهارم است.^۵ بر همین مبنا، نامه امام علی علیه‌السلام به ابوبکر نقل شده و در توضیح آن خطبه بلند حضرت فاطمه زهرا علیه‌السلام در مسجدالنبی و... روایت شده است،^۶ که نظیر چنین نامه‌هایی هرگز در نهج‌البلاغه نقل نشده است.

۱. همان، ص ۸.

۲. همان، ص ۶۲، ۶۳ و....

۳. همان، ص ۱۰۵-۱۰۶.

۴. همان، ص ۱۱۰.

۵. همان ص ۱۸۰-۲۰۶. به عبارت دیگر، در نهج‌البلاغه مسلمانان، و در

معادن‌الحکمه شیعیان مخاطب‌اند.

۶. همان، ص ۳۷۹-۴۰۵، نامه ۶۸.

زمانی که شانزده سال از عمرش گذشته بود، از اهل فضل بود.^۴ علم الهدی در تدوین معادن الحکمه از منابع فراوانی سود برده و بیشتر از متون متقدم روایت کرده است، اما از فحوای سخنانی که در صدر نامه ۱۵۰ به هنگام نقل اسناد نامه گفته، پیداست که برخلاف احتمال شیخ آقابزرگ تهرانی، علم الهدی به کتاب رسائل الاثمه عنه نوشته ثقة الاسلام کلینی (ره) دسترس نداشته، و با واسطه از آن نقل کرده است.^۵

در جایی نیز دیده شد که از کتاب الاختصاص، منسوب به شیخ مفید، نامه‌ای را نقل کرده و از او با لقب «قوام الایمان» نام برده است. نظر به این که انتساب کتاب یاد شده به شیخ مفید در میان محققان و کتابشناسان محل تردید است، جا دارد سخن علم الهدی در این باره آورده شود:

« کتاب الاختصاص لشیخنا المفید قوام الایمان ابی عبدالله محمد بن محمد بن النعمان رَفَعَ اللهُ درجته فی فرادیس الجنان. »^۶ ناگفته نماند که چند تن از دانشوران در تحقیق و تصحیح و استخراج و مقابله منابع و مصادر معادن الحکمه کار کرده‌اند، که نامشان در صفحه چهارم جلد اول ثبت شده است. مسانید معادن الحکمه هم به دست آیت الله احمدی میانجی تدوین شده، که تحت عنوان تعلیقات علی معادن الحکمه به پیوست در آخر هردو جلد کتاب آورده شده است. و خوانندگان معادن الحکمه از این تعلیقات، که به صورت تفصیلی تدارک دیده شده و فواید فراوانی دارد، هرگز بی‌نیاز نیستند. برای حُسن ختام، از میان نامه‌ها، از هر امام سخنی برگزیده‌ایم که از نظر تان می‌گذرد:

امام علی علیه السلام:

اعرف الحق لمن عرفه لك رفیعاً كان أو ضعیفاً.^۷
حق را از هر که و به سود هر که باشد - بزرگ یا کوچک -
پذیر.

جلد دوم شامل ۱۲۷ نامه و توقیع از امامان معصوم علیهم السلام است، که به ترتیب هفت نامه از امام حسن مجتبی علیه السلام و هشت نامه از امام حسین علیه السلام و دو نامه و یک موعظه از امام زین العابدین علیه السلام و دو نامه از امام محمد باقر علیه السلام و هجده نامه از امام صادق علیه السلام و نه نامه از امام کاظم علیه السلام و چهارده نامه از امام رضا علیه السلام و پنج نامه از امام جواد علیه السلام و نوزده نامه از امام هادی علیه السلام و ۲۱ نامه از امام حسن عسکری علیه السلام و ۲۲ نامه از امام زمان علیه السلام ثبت شده است.

البته مؤلف به صرف ترتیب و تنظیم نامه‌ها بسنده نکرده، و گاهی متون مختلف را در نظر داشته و متن منابع را باهم مقایسه کرده، و گاه چند متن را از یک نامه آورده است، که این کار در بیشتر نامه‌ها دیده می‌شود. در چند مورد هم در توضیح برخی نامه‌ها به صورت مفصل و ممتد و مفید بحث کرده، که مباحث مطرح شده در باره صلح امام حسن علیه السلام در زیر عناوین «ان قیل» و «ان قال»، «قلنا»، گسترده‌تر از همه است.^۱

دیدگاه علم الهدی در این کتاب بیشتر به مباحث کلامی و تاریخی معطوف است. به همین دلیل، در جلد اول (حاوی نامه‌های امام علی (علیه السلام) از شرح نهج البلاغه ابن میثم بحرانی و ابن ابی الحدید معتزلی فراوان سود برده است.

از لابه‌لای معادن الحکمه پیداست که گردآورنده آن به اهل بیت علیهم السلام عشق می‌ورزید؛ و از ستمگران به آل علی با تمام وجود تبرا می‌جست. نوشته‌های رسا و قاطع وی پس از نقل نامه ۱۲۷ در این باره خواندنی است.^۲ مؤلف معمولاً پس از نامه‌ها، آرا و عقاید خود را زیر عنوان «اقول» اظهار می‌کند و گاه نیز مباحث مفصلی را از موضوعات مختلف به میان می‌آورد؛ مانند آن‌که بحث مبسوطی را درباره انواع استخاره در زیر نامه ۱۵۱ مطرح می‌کند؛^۳ و نظرش همیشه معطوف به احادیث و اخبار است؛ و سعی می‌کند متن نامه‌ها را با نقل روایتهای مشابه و قریب المعنی توضیح دهد و تفسیر کند.

مؤلف معادن الحکمه، محمد بن محسن کاشانی (۱۰۳۹-۱۱۱۵ق) فرزند ملا محسن فیض کاشانی و معروف به علم الهدی است، که دین و دانش وی را همگان ستوده‌اند. شیخ آقابزرگ تهرانی در جایی چنین برداشت کرده است که وی حتی

۱. همان، ۱۰/۲-۲۹، در ذیل نامه ۹۴.

۲. همان، ص ۱۳۲-۱۳۴.

۳. همان، ص ۱۹۶-۱۹۹.

۴. طبقات اعلام الشیعه، ۴۸۹/۶.

۵. معادن الحکمه، ۱۹۵/۲.

۶. همان، ص ۱۳۴.

۷. همان، ۱۳۸/۱، نامه اول.

امام حسن علیه السلام:

نحن نسأله تعالى أن لا يؤتينا في هذه الدنيا شيئاً ينقصنا به في الآخرة.^۱

ما از خداوند متعال می‌خواهیم هر آنچه را در آن جهان موجب نقصان ما می‌شود، در این جهان به ما ندهد.

امام حسین علیه السلام:

إن الله تبارك و تعالی لا يطاع باكراه.^۲

خدای - تبارک و تعالی - هرگز با زور و اجبار، اطاعت نمی‌شود.

امام زین العابدین علیه السلام:

إن أجلك اسرع شیء إليك، قد اقبل نحوك حثيثاً، يطلبك و يوشك ان يدركك.^۳

به راستی که مرگ تو، با شتاب‌ترین چیزی است که به سوی تو می‌تازد؛ و همواره تو را می‌جوید؛ و زود است که تو را دریابد.

امام محمد باقر علیه السلام:

لافضيلة كالجهد، ولا جهاد كمجاهدة الهوى، و لا قوة كرد الغضب.^۴

فضیلتی مانند جهاد، و جهادی همانند جهاد با نفس، و نیرویی همسان جلوگیری از غضب نیست.

امام صادق علیه السلام:

و عليكم بمعاملة اهل الباطل، تحمّلوا الضيم منهم، و اياكم و ممّاظمتهم.^۵

با اهل باطل به زیبایی و خوبی رفتار کنید. اگر هم از آنها ستمی بر شما رفت، تحمل کنید. چنان نباشد که شما نیز در برابر خشونت و خصومت آنها، سختگیر و تندرو باشید.

امام کاظم علیه السلام:

ما من شیء یراه عينك الا و فيه موعظة.^۶

هر آنچه چشم تو می‌بیند، چیزی نیست مگر این‌که در آن پندی است.

امام رضا علیه السلام:

لاطاعة لمخلوق في معصية الخالق.^۷

در نافرمانی آفریننده، آفریده شده‌ای را طاعتی نیست.

امام جواد علیه السلام:

من غلب جزعه على صبره حبط اجره.^۸
هر که آه و ناله‌اش بر صبرش چیره گردد، پاداشش از میان خواهد رفت.

امام هادی علیه السلام:

قد اجتمعت الأمة قاطبة لاختلاف بينهم ان القرآن حق لا ريب فيه عند جميع اهل الفرق.^۹
همه مسلمانان، از هر فرقه و مذهبی که باشند، همه باهم اتفاق دارند؛ و در میانشان هرگز اختلافی در این نیست که قرآن حق است و تردیدی در آن نیست.

امام حسن عسکری علیه السلام:

فإنه لا يقبل الصلاة من مانع الزكاة.^{۱۰}

خدا از کسی که زکات را باز دارد، نماز رانمی‌پذیرد.

امام زمان علیه السلام:

ألا فمن ادعى المشاهدة قبل خروج السفيناني والصيحة فهو كذاب مفتر.^{۱۱}

آگاه باشید که هر کس پیش از خروج سفینانی و صیحه آسمانی، ادعای دیدار و ملاقات کند، دروغگو و تهمت‌زننده است.

۱. همان، ۴/۲، نامه ۹۱.

۲. همان، ص ۴۶، نامه ۱۰۳.

۳. همان، ص ۵۵، نامه ۱۰۵.

۴. همان، ص ۷۳.

۵. همان، ص ۷۴، نامه ۱۰۹.

۶. همان، ص ۱۴۷، نامه ۱۳۴.

۷. همان، ص ۱۵۶، نامه ۱۳۷.

۸. همان، ص ۲۰۰، نامه ۱۵۳.

۹. همان، ص ۲۰۴، نامه ۱۵۵.

۱۰. همان، ص ۲۶۵، نامه ۱۹۰.

۱۱. همان، ص ۲۸۸، نامه ۲۰۱.